

SOMOGYI LÁSZLÓ

AZ 1872–1873. ÉVI KOLERAJÁRVÁNY ORVOS- ÉS KULTÚRTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Bevezetés

Magyarországon 1831 és 1893 között hat kolerajárvány pusztított. Ezek közül az 1872–1873. évben pusztító kolerajárvány volt az utolsó, középkorias formában pusztító epidémia. Ekkor mintegy 450 ezren betegedtek meg, ebből csaknem 190 ezer ember halt meg a járvány során.

Magyarországra észak felől érkezett a betegség: tömeges formában 1872 őszén (Rahón) jelent meg, és a hivatalos források szerint csak 1874 januárjában múlt el végleg.

A hatóságok és az orvosok mindent megtettek — adminisztratív és gyógyászati eszközökkel egyaránt — annak érdekében, hogy meggátolják a járvány terjedését. Az adminisztratív védekezés körébe tartozott a súlyosan érintett területekre járványorvosok kinevezése, valamint a fertőtlenítő szerek elérhetővé tétele mindenki által díjmentesen.

Az említett erőfeszítések a falusi lakosság körében nem mindenhol találtak elfogadásra. Az okokat keresve nem szabad elfelejtenünk, hogy ebben az időszakban fejlődésnek induló, és lassan kibontakozó műveltségi viszonyok sajátos helyzetet teremtettek az egészségügy vonatkozásában is. A népi gyógyító tudomány együtt élt (sokszor a más téren művelt ember tudatában is) a racionális orvostudománnyal.¹ A falusi lakosság döntő többsége még mindig ellenségesen tekintett az orvosokra és az orvostudományra, így aztán gyakran fordult elő, hogy nem vettek igénybe az orvosi segítséget vagy nem fogadták meg az orvosok tanácsát. A falusi népesség és a falusi gyógyítók által alkalmazott gyógyítást illetően a babona, a mágia, valamint a tapasztalati úton megszerzett tudás keveredett.

1 Magyarország története 1848-1890. II. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979. 1426. p.

A források típusai

A témában fellelhető források alapvetően három csoportra oszthatóak. Az első csoportba a járvány alatt készült, a megyei adminisztráció különféle szintjein keletkezett jelentések (szolgabírói, járás orvosi, tiszti főorvosi, alispáni) tartoznak. A képet azoknak a miniszteri biztosoknak a jelentései teszik teljessé, akiket a védekezési munkálatok megyei szintű koordinálására a belügyminiszter nevezett ki a járvány által leginkább sújtott megyék élére. Ezen biztosok közül akadt olyan is, aki munkája befejeztével megírta a járvány során szerzett orvosi tapasztalatait, meglátásait. A kutatás során hasznosnak bizonyultak a nagyobb törvényhatóságok területén megjelenő sajtótermékek. Ezekben általában az adott törvényhatóság közgyűlése által, a járvány megfékezésére hozott rendelkezések szerepelnek, de a közéleti hírekben gyakran olvasható a különféle „csodaszerekről” szóló híradás.

A második csoportba a néprajzi gyűjtések során szerzett eredmények tartoznak. Ezek a nem feltétlenül korabeli keletkezésűek, hanem az etnográfusok által gyűjtött, akár a 20. század második feléből származó adatok is lehetnek. Hitelességük nem kérdéses, mert a népi gyógyászat az évszázadok során nem, vagy csak alig változott.

Végül a harmadik csoportot azok a felvilágosító céllal keletkezett írások jelentik, amelyeket a kor mindinkább felvilágosító szellemének megfelelően jelentek meg. Az 1870-es években a nép felvilágosítását szolgáló művekre kiírt pályázatokon keletkezett munkák elszórtan sok érdekes adatot tartalmaznak a népi orvoslásról, valamint a babonákról.

Jelen dolgozat a teljesség igénye nélkül, mintegy pillanatfelvételenként szeretné bemutatni az 1872–1873. évi kolerajárvány alatti hivatalos és népi (archaikus) gyógymódokat. Ezeket egészíti ki a járvány alatt vagy után megjelenő kezelési próbálkozások közül néhánynak a bemutatása — melyek közül némelyik a kuzuzslás határát súrolja –, valamint a falusi lakosság a járvány alatti magatartásának, a betegséghez és a beteg emberhez való viszonyának vizsgálata.

Népi gyógyászat alkalmazása a járvány alatt

A népi gyógymódok közül a korábbi évszázadokra visszatekintve számos analógiát találhatunk. A népi gyógyászat évszázados mozdulatlansága, állandósága segít a védekezési módok felderítésében. Bizonyos növények gyógyító és megelőző erejébe vetett hit masszívan jelen volt a falusi társadalomban.

Egyértelműnek látszik, hogy a népi gyógyászat terén, a járványok ideje alatt (is) különös jelentőséggel bírt a fohagyyma, mint gyógyszer. Ez a növényt rend-

kívül sokoldalúan használták a népi gyógyászatban. A kolera esetében ez történetetted folyadék formájában, ekkor más növényekkel (borssal, lestyán gyökerével) ecetbe keverték, és az így kapott folyadékkal kenték meg a beteget.² A fokhagyma használatáról rendkívül érdekes adatokkal szolgál Oláh Andor.³ Az általa 1953 és 1968 között gyűjtött anyag szinte visszarepíti a kutatót a vészterhes 1873-ik évbe. A gyűjtés már csak azért is rendkívül értékes, mert az adatszolgáltatók egy része nagyszülei, esetleg szülei révén még hallott a szóban forgó kolerajárványról. A beszámolókat olvasva kiderül, hogy a fertőzés elleni védekezésben a fő szerepet az ecet, a fokhagyma és az égetett szesz (pálinka) játszotta. A források alapvetően háromféle módját adják meg a fokhagyma kolera elleni felhasználásának: 1. Kenésre használni. 2. Ugyanezt a folyadékot belső használatra alkalmazni. 3. Égetett szesz és nyers fokhagyma együttes fogyasztása. Ez utóbbi úgy történt, hogy a nyers fokhagymát pohárba tették, és arra töltötték rá a pálinkát.⁴ Az arányok tekintetében nem volt határ: mindenki annyi fokhagymát és szeszt ivott meg, amennyit csak tudott.

A pálinka és a borókafenyő (*Juniperus communis*) magjának együttes használatáról tudósít egy 19. század végi forrás. E szerint a Felvidéken „*koleras időkben közönséges pálinkába ily magot tesznek.*”⁵

A fokhagyma mellett a másik védekezési mód a füstölés volt. Ezt a módszert — gyakran kombinálva az ecettel való megkenéssel — már évszázadokkal korábban is használták, például pestis ellen.⁶ A fertőtlenítésre, valójában inkább a beteg elhelyezésére szolgáló helyiség levegőjének felfrissítésére alkalmazták a fenyő gallyait.⁷ A már idézett, Felvidékről származó adatközlés szerint a *borókafenyő magját* használták füstölésre, a betegszoba levegőjének megtisztítására kolerajárvány idején.⁸

2 *Magyar-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek III. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest, 1931. 195. p. (A továbbiakban *Magyar-Kossa*, 1931.)

3 *Oláh Andor*: Szemelvények Békés megye népének járványtani megfigyeléseiből, elképzeléseiből. In: Orvostörténeti Közlemények. Szerkesztette: Antall József, Buzinkay Géza. Supplementum 7–8. 1975. 259–273. p. (A továbbiakban *Oláh*, 1975.)

4 *Oláh*, 1975. 266. p.

5 *Márton József*: Növénynevek a nép nyelvében. Ethnográfia. III. (1892) 1. sz. 56. p. (A továbbiakban *Márton*, 1892.)

6 *Magyar-Kossa*, 1931. 204. p.

7 *Hoppál Mihály–Törő László*: A népi gyógyítás Magyarországon. In: Orvostörténeti Közlemények. Szerkesztette: Antall József, Buzinkay Géza. Supplementum 7–8. 1975. 13–177. p. 35. o.

8 *Márton*, 1892. 56. p.

Egyéb módszerek is megállapíthatók a forrásokból. Így például a hasmenés felléptekor azt darával, főtt, aszalt körtével próbálták csillapítani.⁹

A modern orvoslás válasza a kihívásra

Az egészségügyi hatóságok elsősorban a megelőzésre helyezték a hangsúlyt a járvány elleni küzdelemben. A hatóságok megtiltották a tömeges gyülekezést, felhívták a figyelmet lakószobák szellőztetésére, rendszeres takarítására.

A hatóság a kor mércéjéhez képest fejlettnak mondható propagandával is igyekezett támogatást nyújtani. Egy 1871-ben, a Belügyminisztérium által kiadott ismeretterjesztő füzetecske nyolc pontban foglalta össze a kolera legfontosabb tüneteit. Ezen túl étrendbeli és életmódbeli javaslatokat is tett arra, hogyan kerüljék el a lakosok a járványt.

1. Elsőként a kolera tüneteit sorolta fel. Fontos, hogy bármilyen csekély mértékű hasmenés is jelentkezik, ne kezeljék azt könnyelműen. Ilyen esetben mielőbb forduljanak orvoshoz. A kapott orvosi utasításokat szigorúan tartásák be. Szigorúan eltiltja a lakosságot a nem orvos által javasolt szerek használatától.
2. Az irat részletesen leírja a kolerás beteg tüneteit (kékes bőr, hasmenés, megváltozott hang, vizelet megszűnése stb.). Tanácsot ad, hogy az orvosi segítség megérkezéséig mit kell tenni a beteggel: fektessék meleg ágyba, itassanak vele meleg székfű (chamomilla), méhfű (melissa) vagy borsmenta (mentha piperita) forrázatot.
3. A járvány ideje alatt a potenciális fertőző gócok fertőtlenítését (desinfectio) javasolják a lakosságnak. Erre a legalkalmasabb módszer 1, 5–2 lat¹⁰ vassgális 1 meszely¹¹ vízben feloldva, amit az árnyékszékbe vagy az emésztőgödörbe kell önteni naponta. Ezt a mennyiséget egy lakóra számították. Ugyanígy kellett fertőtleníteni azokat az edényeket, amelyekben a kolerás beteg széklete vagy más exkrementum került.
4. Fontos a lakások tisztán tartása és naponkénti szellőztetése. Kerülni kell a lakások zsúfoltságát a fertőzés elkerülése végett.

9 *Chyzer Kornél*: Népszerű oktatás a choléráról. Budapest. 1874. 27. p. (A továbbiakban *Chyzer*, 1874.)

10 1 lat=17, 50 gramm

11 1 meszely= 0, 42 liter

5. Mértékletességet javasol étel-ital fogyasztása terén.
6. Kerülni kell a meghűléssel végződő helyzeteket.
7. A test egészségének megőrzésében elengedhetetlen a nyugodt alvás. Kerüljék az éjszakai kicsapongásokat.
8. Az embert megóvjaa a bajtól a lelki nyugalom. Törekedni kell a lelki békeségre, kerülendő a bosszúság, a félelem és az aggodalom.¹²

A fertőtlenítés módját egyébként nem tudták egyértelműen kiválasztani, miután nem ismerték magát a kórokozót sem. A tapasztalatok szerint a karbolsav, a karbolsavas vagy fenilsavas mész, illetve a vasgálic-oldat hoztak némi eredményt.¹³

A gyógyszerekről szólva az egykorú orvosi források is megemlítik, hogy speciális gyógyszer nem létezett.¹⁴ Alapvetően két hagyományos gyógyszert használt a kor orvostudománya: a mákonyt (ópium) és a kámfort.¹⁵

Ha valaki már megkapta a betegséget, a hasmenést a már említett opium tinctura (mákonnyfestvény) alkalmazásával próbálták enyhíteni. Ezt szigorúan meghatározott rend szerint kellett a betegnek adagolni. A kámfort étterrel keverve használták. Ezeket egyenlő részben vegyítve 6, 8, vagy 10 cseppes adagolással adták felnőtteknek a hányás gyakoriságától függően.¹⁶ Gyerekeknél ez a mennyiség 4–5 cseppben volt megállapítva.¹⁷

A Hajdúkerületben német orvosok által javasolt klórvíz tett jó szolgálatot. Az ezzel kezelt esetek jóval enyhébb lefolyásúak voltak, és a források szerint egy sem végződött halállal.¹⁸ Az összetétel tekintetében furcsamód a cseppfolyós anyagot grammban adták meg. E szerint a gyógyszer összetevői 15 gramm klórvíz 120 gramm lepárolt vízben 4 gramm egyszerű szörppel ízesítve. Ebből a beteg óránként 10–15 grammot vett be.¹⁹

12 Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltára (=MNL-OL) Belügyminisztériumi iratok 1867–1944. K 150. C. Általános iratok. 1. Iratok. IV. kútfő, 11. tétel. 182. csomó (1872) (=K 150-IV-11). 3507/12. Népszerű oktatás a cholera járvány tárgyában (1871. szept. 20.) 116–119. f.

13 Magyar Nemzeti Levéltár-Pest Megyei Levéltára. (=MNL-PML) IV.376. Pesti alsó járás főszolgabírójának közigazgatási iratai. (=IV.376) 3. doboz. 2708/1873.

14 *Dr. Grósz Lipót*: Az 1872–73. évben uralgott cholerajárvány keletkezése, terjedése és lefolyása. Budapest, 1874. 46. p. (A továbbiakban *Grósz*, 1874.)

15 *Chyzer*, 1874. 30. p.

16 *Chyzer*, 1874. 31. p.

17 *Chyzer*, 1874. 34. p.

18 *Grósz*, 1874. 47. p.

19 Uo.

Jó hatásúnak bizonyultak a feketekávé és a szénsav. A különféle savanyúvizek (főleg a vastartalmúak) is gyógyszerként szolgáltak. A gyomorfájdalmakra mustárlisztből készült pépnek a hasra való helyezését is alkalmazták. A kezelés különösen figyelmet igényelt az égési sérülések elkerülése miatt.²⁰

„Harmadik utas” megoldások

Az ebbe — ha mondhatjuk — csoportba tartozó találmányok, kísérletek ...nem választhatóak élesen szét a népire és a modernre. Egyaránt megtalálhatóak a „műkedvelő” felfedezők által létrehozott szerek és a hivatásos orvosok kísérleteinek eredményei. E szerek vagy módszerek esetében nem beszélhetünk hatékonyságról a kolera elleni harcban, hiszen magát a betegséget okozó baktérium nem pusztították el. Az esetenként megmosolyogtató megoldásokból szeretnék néhányat bemutatni.

Az orvoslást hivatásszerűen űzők körébe sorolható Vezekényi István, a gyöngyösi kórház igazgató főorvosa a Belügyminisztériumhoz intézett beadványa szerint a kolerás megbetegedéseket vízgyógyászat segítségével kívánta gyógyítani. A módszer alap gondolata az volt, hogy a hideg vízkúra megkezdésekor minden további belgyógyászati kezelést meg kell szüntetni. A fürdőkúrát pezsgő bor itatásával kombinálta, bár tapasztalata szerint a jó vörös bor is hatásos. A beteg teljes testét hideg vízbe helyezték negyedóra, majd jó alaposan bebugyolálták. Vezekényi szerint három fürdésénél több nem volt szükséges a gyógyuláshoz. A főorvos a Belügyminisztériumnak 1873. augusztus 9-én Gyöngyösről írt levelében megemlíti, hogy jelenleg is kísérletezik a fürdővel. Eddig 11 betegen alkalmazta, ebből 10 meggyógyult, 1 meghalt. A Belügyminisztérium az Országos Közegészségügyi Tanács véleményét is kikérte az ügyben, amely Vezekényi eljárását mellőzendőnek tartotta. Indoklásában megjegyezte, hogy a kolera gyógyítása hideg vízzel nem újszerű, illetve a „*a hideg víz alkalmazása súlyos esetekben nem célszerű és csakis a kolera egyes eseteiben eredményez javulást.*”²¹

Érdekes elképzeléssel állt elő bizonyos Thumsen, schleswig-holsteini nyugalmazott katonatiszt. Találmányát a Belügyminisztériumhoz 1874 nyarán — tehát már jóval annak elmúltával — terjesztette be a kolera megszüntetésére. Sajnos a levéltári anyagból hiányzik az irathoz csatolt füzet. Ennek hiányában ne-

20 Chyzer, 1874, 31. p.

21 MNL-OL K 150. 1873-IV-11-33637.

hezen meghatározható Thumsen találmányának lényege, amely körülbelül abban ragadható meg, hogy „*a fémek a levegő elegyét részben elnyelvén, ebből ezen a cholera, úgymint más betegségek megszüntethetők.*” Találmányának szabadalmáért 14 millió forintot kért, ami igen szép summának számított. A Belügyminisztérium — talán ezért is — felkérte az Országos Közegészségügyi Tanácsot (OKT), mondjon véleményt Thumsen munkájáról. Válaszában az OKT elnöke Thumsen állítását „badarnak” jellemezte, azt teljesen mellőzendőnek és elutasítandónak tartotta. Dr. Kovács szerint a beküldő soha nem látott még kolerát, illetve fogalma sincs a vegytanról és a természettudományokról.

A járvány alatt a sajtó is kivette részét a különféle „alternatív” gyógymódok és vele együtt gyógyszerek köztudatba hozatalából. Ilyenről tudósít a *Kecskemét* című újság egyik száma. A rövid cikkben a kolera megelőzésére és távoltartására egy mákony-, paprika-, rebarbara-, fodormenta- és kámfor-tinktúrából álló folyadékot javasol az újság. A kotyvalékból 10–20 cseppet kellett cseppenteni egy evőkanál vízbe. A szert az Egyesült Államokban találták fel, kedvező hatása empirikus alapokon nyugodott. Kiszemelése — a leírás szerint — igen praktikus, hiszen a cseppek tárolására szolgáló üvegce mellényzsebben is elfért.²²

A falusi lakosság viszonya a betegséghez

A betegségekhez való viszony esetében a nép körében szinte általánosan tapasztalható jelenség volt, hogy saját testi erejét túlbecsülte. A kolera esetében sem volt ez másként: amíg nem jelentkeztek a kibírhatatlan görcsök, addig a betegek nem feküdtek ágyba. Sokszor orvosi segítséghez is már csak akkor folyamodtak, gyógyszert is csak akkor vettek be, amikor már egyértelműen késő volt.²³

Érdekes 20. századi párhuzamokra és adalékokra lelhet a kutató Illyés Gyula: *Puszták népe* című, 1936-ban íródott szociografikus művében. E szerint nem szívesen ejtették ki a „beteg vagyok” mondatot, a betegágytól pedig kimondottan irtóztak. Arra, aki fényes nappal ágyban feküdt munka helyett, úgy tekintettek, mint a „bélpoklosra”: az illető szinte kiírta magát a közösségből.²⁴

22 Cholera-gyógyszer Amerikában. *Kecskemét*, 32. szám. 1873. augusztus 10.

23 *Kátai Gábor*: Orvosi tapasztalatok az 1873-ik év nyarán hazánkban dühöngött cholera-járvány idejéről. Debrecen. 1874. 10. p (A továbbiakban *Kátai*, 1874).

24 *Illyés Gyula*: *Puszták népe*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1987. 273. p. (A továbbiakban *Illyés*, 1987.)

Korabeli forrásokból ugyanez köszön vissza. Chyzer Kornél, Zemplén megyei tisztí főorvos írja, mit válaszoltak neki a parasztok a járvány alatt. Az orvosi javaslatra, miszerint célszerű lenne ágyba feküdni a betegség miatt, kétféle elutasító választ adtak. Az egyik szerint azért vártak az ágynyugalommal, mert nem akarták megadni magukat olyan gyorsan a betegségnek. A másik magyarázat az volt, „minek feküdjön le, hiszen kint melegebb van, mint a szobában.”²⁵ Hasonlóan viszonyultak az orvosok által a beteg számára előírt étrendbeli utasításokkal. Azokat nem tartották meg, és gyakran nehéz, nem a beteg gyomrának való ételeket (paprikás krumpli, pörkölt) adtak. Az orvosi számonkérésnél azt válaszolták, a beteg nagyon legyengült állapotban van és fel kell táplálni.²⁶

Külön szót érdemel a gyógyszerekhez való hozzáállás. Előfordult olyan eset, hogy az árnyékszék fertőtlenítésére adott szereket nem az árnyékszékbe öntötték, hanem megitták. Természetesen az ebből eredő megbetegedést, netán halálesetet az orvosok számlájára írták. Kátai Gábor, aki többek között Pest megye miniszteri biztosa is volt a járvány alatt, bemutat egy esetet, amely jól példázza a falun élők miatt tekintettek úgy az orvosokra, mint megmérgezőikre. Ebben a főszereplő a kolerásoknak rendelt, görcsök enyhítésére rendelt mákkivonat — opium tinctura — volt, amelyet cseppenként kellett volna a betegeknek adagolni. Mivel a nem bíztak a sötétes színű folyadékban, odaadták egy kiskutyának, várva, milyen hatással lesz rá. Az állat persze felfordult az egy üvegnyi ópiumtól, mire a nép azt a következtetést vont le, hogy az orvosok meg akarják mérgezni. A bizalmatlanság addig ment, hogy az egyébként teljesen ártalmatlan pezsgőporra (eszméletlen beteg számára rendelték) azt mondták, mérge, „mert különben nem marná egymást olyan nagyon, még hideg vízben is.”²⁷

A gyógyszerekkel kapcsolatban is találhatunk figyelemre méltó részleteket Illyés Gyula idézett művében. Ebben az olvasható, hogy az orvosok által kiadott gyógyszerekkel szemben olyan mértékű volt a bizalmatlanság, hogy igen gyakran be sem vették vagy nem adták be a betegnek.²⁸

A másik véglet az volt, amikor egyszerre vették be azokat a gyógyszereket, amelyek adagolását több napra írták fel. E mellett előfordult, hogy végigjárták a

25 Chyzer; 1874. 27. p.

26 Uo.

27 Kátai, 1874. 8. p.

28 Illyés, 1987. 274–275. p.

falut, és mindenhol, ahol kolera (vagy nem kolera) elleni gyógyszereket tartottak, bevettek valamit a rendelkezésre álló gyógyszerekből.²⁹

A hatóságok által elrendelt temetkezési rendszabályokat — a virrasztás megszüntetése, a halottaknak a halottasházba való azonnali beszállítása, a halott mielőbbi eltemetése fakoporsóban, a holttest leöntése mésszel — a falusi lakosság kezdetben egyáltalán nem tartotta be. Sokan fertőződhetek meg a siratás rítusa alatt, amikor a holttestet megérintették, ráborultak vagy megcsókolták. Kátai Gábor miniszteri biztos szerint a járvány áldozatainak 1/4-ed része a kolerás halottak körüli virrasztásból, illetve a kolerában meghaltak hulláinak elszállítása során kapta meg a fertőzést. A kolerában meghaltak hullái körüli virrasztás megszüntetését csak a járvány vége felé sikerült a lakossággal megértetni. Ekkor már a másik végletbe estek: volt, hogy nem akadt ember, vagy csak nagyon nehezen sikerült találni valakit, aki hajlandó volt koporsóba helyezni az elhunytat.³⁰

Néhány beszámolóban olvasható, hogy falun egyes családok vagy maga a falu népe hogyan viszonyult a beteghez. Családoknál előfordult, hogy amennyiben nem javult a felírt gyógyszertől gyorsan a beteg állapota, nem adagolták tovább neki előírászerűen, és nem foglalkoztak vele a továbbiakban.³¹

Sajnos az alacsony műveltségi viszonyoknak köszönhetően megjelent vagy inkább felerősödött — az egyébként is a mindennapokat átszövő — kuruzslás és babona. A források rémtörténetbe illő eseket írnak le, amelyek a járvány alatt felmerültek. Ezek a szörnyűségek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a járvány után mind a kormány, mind más szervezetek (például a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók) jelentős felvilágosító propagandába kezdtek.³²

Az említett esetek közül kettő érdemel különös figyelmet. Temes megye egyik településén történt, hogy egy „csodalátó” ember szerint boszorkány hozta a faluba a kolerát. Elmondása szerint az addig el nem múlik, amíg egy kolerában meghalt ki nem ásnak a sírjából, és a falu népe nem eszik a szívéből. Sajnos, a járványból eredő világvége hangulat megtette hatását: a falusiak a bíró vezetésével (!) kihantolták egy kolerában nemrég meghalt szerencsétlen holttestét. Ezután kivágták a szívét és elosztották egymás között. Az ügy pikantériája, hogy abból

29 *Chyzer*, 1874, 29. p.

30 *Kátai*, 1874. 19. p.

31 Kecskemét szabad kir. város törvényhatóságának 1873. szeptember 3-án tartott rendes közgyűléséről. *Kecskemét*, 38. szám. 1873. szeptember 21.

32 Ennek megnyilvánulása volt például a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók által kiírt pénz-díjas pályázat 1877-ben.

sem a „csodalátó” ember, sem a falu bírása nem evett. Az a néhány vakbuzgó, aki viszont ezt megtette, rövid időn belül szintén meghalt. Rövidesen a hatóságok fülébe is eljutott a történet: a „csodalátót” és a bírót letartóztatták, később börtönbüntetésre ítélték.³³

Egy másik — közelebről meg nem nevezett — faluban az a hír járta, hogy addig nem múlik el a járvány, amíg egy nemrég meghalt és boszorkánynak hitt öregasszony testét ki nem ássák és arccal lefelé fordítva el nem temetik újra. Erre is akadtak vállalkozók: a rothadó tetemet kiásták, majd hasra fordítva visszatemették.³⁴ Az ország más településeiről is érkeztek hírek hullagyalázásról, amelyeket babonás hitből kiindulva követtek el.

Inkább a néprajz kutatási körébe tartozik az a korabeli megfigyelés, miszerint a paraszti hiedelemvilág a különféle kríziseket mintegy antropomorfizálta, emberi, néha állati testbe öltöztette. Így a kolerát (de más járványos betegségeket, éhínséget is) a néphit valamilyen kiaszott, sovány, töpörödött embernek látott, aki csak a beavatottaknak mutatkozott meg testi mivoltában. Ez a lény vidékről vidékre vándorol és csak sűrű erdőkben tart pihenőt.³⁵ Általánosan elterjedt volt a nép körében, hogy a kolera a boszorkányoknak köszönhető, megjelenési formája pedig változatos volt: lehetett állat, ember (például öregember, de egyes vidékeken a kocsira felkérhető kisgyereket tartották a kolera megjelenítőjének). A betegség megtestesülésére remek példa egy Debrecen környékén megesett történet. Ekkor egy furcsa, emberszerű lényt láttak a város környékén kószálni, amiről a helyiek úgy hitték, hogy az maga a kolera. Később sikerült elfogni és agyonverni. A tetemet diadallal vitték a városba, ahol gyorsan kiderült, hogy a legyilkolt „kolera ördög” nem volt más, mint egy, a városban tartózkodó olasz vándorcirkuszos néhány nappal korábban megszökött majma.³⁶

Az állati vagy emberi formán túl néha természeti jelenségek formájában testesült meg a kór a paraszti képzeletben. Egy felvidéki faluban egy idős asszony fekete felhő formájában látni vélte a kórt. Nemcsak, hogy látta, de elmondása szerint „beszélt” is vele. Társalgását a kolerával csak némi elemózsia juttatása fejében volt hajlandó elárulni a falusiaknak: a felhő megígérte neki, nem bántja

33 *Varga János*: Babonák könyve. Arad, 1877. 36. p. (A továbbiakban *Varga*, 1877.) A szerző könyvében azt írja, hogy az eset — 1874-ben! — a Temesvári Törvényszék iratai között is megtalálható.

34 *Varga*, 1877. 36. p.

35 *Varga*, 1877. 37. p.

36 *Varga J.*: i.m. 37. o.

a falut. A hátatelt falusiak még több étellel bocsátották útjára a ravasz öreg-asszonyt.³⁷

37 *Varga J.*: i.m. 37. o.

